

մարձակ և ուրախ փախչել չէ կարելի. փախչել և վազել
տարբեր գաղափարներ են արտայայտում:

«И вотъ вдругъ лѣсъ раз-
ступился передъ нимъ, раз-
ступился и остался сзади,
плотный и нѣмой, а Данко
и всѣ тѣ люди сразу окуну-
лись въ цѣлое море солнечнаго
свѣта и чистаго воздуха,
промытаго дождемъ».

Կուրեճի:

Ужасъ родили женщины
своимъ плачемъ надъ трупа-
ми умершихъ отъ смрада и
надъ судьбой скованныхъ
страхомъ живыхъ,—и трус-
ливыя слова стали слышны
въ лѣсу».

Ո՛րտեղից ո՛րտեղ, Ի՞նչպէս էք հաւանում մանաւանդ
«խօսքեր լսելի էր լինում»-ը...

«Не своротить камня съ
пути думаю».

Բայց... բաւական է.—ցիտատների շարքը կարող է ուղիղ
այնչափ տեղ բռնել, որչափ տեղ բռնում է ամբողջ թարգ-
մանութիւնը, որի սկզբից մինչև վերջը խորին տգիտութեան
հոտ է փչում: Մենք ուշադրութիւն չէինք դարձնել մի այդպի-
սի չնչին բանի վրայ, եթէ միայն թարգմանչի աղաջին թարգ-
մանական փորձը չլինէր այդ. մեր ցանկութիւնն էր սրանով
յիշեցնել պարոնին ուսական այս առածը. «Не въ свои сани
не садись!»

Ա. Ա. Յ. Ա.

Առկն վարդապետ Դյսնեւն՝ «Ամուսնութիւն, ամուսնութեան և
բաղաճացիական պատկ» (երեք յանդիմանով. պետական օրէնքներ, հ. ե-
կեղեցու կանոններ, ամուսնութեան դատաւարութիւն). Ալեքսանդրապոլ.
1904.

Ոչ մի խնդիր հայոց եկեղեցական մատենագրութեան մէջ
այնքան մեծ հետաքրքրութիւն չէ զարթեցնում իր կենսական

նշանակութեամբ, ինչպէս ամուսնութեան և ամուսնական օրէնսդրութեան վերաբերեալ խնդիրները: Հայոց եկեղեցին, որի իրաւասութեան ենթակայ է ամուսնութիւնը իբրեւ եկեղեցական խորհուրդ, սահմանել է հնուց նրա սրբագործութեան համար կանոններ, որով ղեկավարոււմ է նա մինչև այսօր:

Շօշափելով հասարակական-ընտանեկան կեանքի ամենաէական շահերը՝ ամուսնական օրէնսդրութիւնը քրիստոնէական վարդապետութեան ընդհանուր սկզբունքների հետ ընդգրկել է նաև ժամանակի և ազգի ընթացիկ հասկացողութիւնները, որոնց ազդեցութեան տակ եկեղեցական ժողովներով սահմանուած ամուսնական կանոնները ժամանակի ընթացքում որոշ քաղաքականութիւնների են ենթարկուել, պահպանելով սակայն անխախտ եկեղեցու կանոնական սկզբունքները: Դարերով կուտակուած այդ նիւթը մնացել է մինչև մեր ժամանակը իբրև խառն և անկապ կանոնների ժողովածու, որի մէջ իր բնորոշ արտայայտութիւնն է ստացել մեր նախնիքների կրօնական-քաղաքական աշխարհայեցողութիւնը և դաւանանքը: Ահա այդ կանոնների առաջին լուրջ հետազոտութիւնը մեզ տուեց հանգուցեալ Վահ. վ. Բաստամեանը, որ իր կեանքի վերջին տարիները բացառապէս զբաղուած էր մեր ամուսնական օրէնսդրութեան կնճառ խնդիրներով. նրա քննական տեսութիւնը *) մինչև այսօր չէ կորցրել իր գիտնական նշանակութիւնը և կարող է ծառայել իբրև ուղեցոյց հայոց ամուսնական իրաւունքը ուսումնասիրողների համար: Վ. վ. Բաստամեանից յետոյ նոյն նիւթի հիմնական հետազոտութիւնը մենք գտնում ենք մեր ժամանակի նշանաւոր եկեղեցական և մատենագիր Տէր Արիստակէս սրբազան Սեդրակեանի գրքի մէջ **), ուր հեղինակի գիտական պաշարը լուրջ հետեղութեամբ լուսաբանուած է հայոց ամուսնական օրէնսդրութեան վիճելի և մութ կէտերի նկատմամբ. այդ աշխատութիւնը ունի նաև այն գերազանց կողմը, որ ամփոփում է իր մէջ մեր հոգևոր հաստատութիւններում ընկնուած ամուսնական գործերի վճիռները. այդ վճիռների դիպուածական (казуистическій) բնոյթը կրկին և կրկին հաստատում է մի նոր ազգային-կրօնական ժողովի գումարման անհրաժեշտութիւնը ամուսնական և այլ հասարակական եկեղեցական խնդիրների վերաբնութեան համար... Անցնելով այս թրուցիկ դիտողութիւններից Արսէն վ. Ղլտճեանի աշխատու-

*) «Ամուսնութիւնը ըստ հայոց եկեղեցական իրաւաբանութեան»:

**) «Ամուսնական խնդիրներ», Մոսկւա, 1891:

թեան՝ պէտք է նախևառաջ նկատենք, որ նա նուիրուած լինելով միևնոյն խնդրին՝ չունի սակայն վերոյիշեալ երկասիրութիւնների ինքնուրոյն բնաւորութիւնը. ինքը հեղինակը, ինչպէս և մասամբ երևում է գրքի յառաջաբանից, աւելի համեստ նպատակ է դրել իրան, այն է՝ տալ ամուսնական կանոնադրութեան համառոտ տեսութիւն՝ օգտուելով այդ խնդրի գրականութեան մէջ քիչ թէ շատ յայտնի աղբիւրներից. միայն այստեղ չենք կարող մեր զարմանքը չյայտնել, որ այդ աղբիւրների շարքում չեն գտնուում Արիստակէս եպ. Սեդրակեանի և Վահան վարդ. Բաստամեանի հեղինակաւոր աշխատութիւնները:

Հ. Ղլտճեանի գրքի առաջին մասը պարունակում է իբր մէջ ամուսնական կանոնների և սովորութիւնների համառոտ պատմական տեսութիւնը հին ազգերի մէջ. ապա անցնելով քրիստոնէական դարեշրջանին՝ հեղինակը կանգ է առնում հայոց եկեղեցական օրէնսդրութեան վրայ և քննելով հաս ու չհասի խնդիրները եկեղեցական իրաւունքի տեսակէտից՝ գտնում է, որ ներկայ հայրապետութիւնը ընթանալով ժամանակի ողու համաձայն՝ արգելում է արհեստական չհասութեան վեցերորդ աստիճանը՝ խոհեմ կերպով թոյլ տալով եօթերորդը, որ աւելի համապատասխան է Սսի եկեղեցական ժողովի կանոնադրութեան. և խնամիական չհասութիւնը, որ հայոց եկեղեցին երբեմն բարձրացնում է մինչև եօթերորդ աստիճանը, ամենայն հայոց հայրապետ Մկրտիչ I-ը իր կանոնական կոնդակով իշեցրեց մինչև չորրորդ աստիճանը: Անշուշտ հոգեւոր պետի այդ ընթացքը շատ գովելի է, եթէ նա բղխում է այն դիտակցութիւնից, որ եկեղեցին չպիտի մնայ անշարժ հնուց սահմանուած կանոնների շրջանում, այլ կենդանի կապը պահպանելով ժողովրդի հետ՝ միշտ պիտի ընթանայ ժամանակի և կեանքի պահանջների համաձայն. բայց այն ևս պէտք է նկատել, որ եթէ գործող օրէնսդրութիւնը հնացել է և այլևս չէ համապատասխանում ժողովրդի կենսական պահանջներին, պէտք է ազգային եկեղեցական ժողով գումարել, որը և կարող է միայն նոր գոհացուցիչ կանոնադրութիւն հրատարակել համայն գործադրութեան համար. իսկ թողնել հինը անփոփոխ և ի լրումն հնոյն հայրապետական իշխանութեամբ պէս-պէս դէպքերում նորանոր կանոններ ստեղծել, երբեմն նոյնիսկ հակառակ եկեղեցական օրէնքի հիմնական սկզբունքներին, կը նշանակէ իւրաքանչիւր անգամ օրէնսդրի պաշտօն յանձն առնել, մի բան, որ բարձր է կաթողիկոսի իշխանութիւնից, քանի որ օրէնք հրատարակո-

ղը ազգային-եկեղեցական ժողովն է, իսկ հոգևոր իշխանութիւնը օրէնքի գործադրող մարմին է:

Մեզ յայտնի են դէպքեր, երբ արեւակցութեան չորրորդ աստիճանն անգամ արգելք չէ եղել պսակի թոյլտուութեան. եկեղեցական օրէնսդրութեան տեսակէտից դա կանոնական հերետիկոսութիւն է. և ցաւալին այն է, որ գրեթէ միշտ այդ անկանոնութիւնների շարժառիթը եղել է ոչ թէ կեանքի պահանջին բաւականութիւն տալու անաշու ձգտումը, այլ շահասիրութիւնն ու միայն շահասիրութիւնը. հակառակ հ. Ղլտճեանի կարծիքի՝ մենք հրաժարւում ենք այդպիսի ընթացքը խոհեմ նկատելուց...

Արեւակցական ճիւղադրութեան, ինչպէս և խնամիւթեան աստիճաններ որոշելը շատ անգամ թիւրիմացութիւնների առիթ է տալիս. պսակի կարգը կատարող քահանան պէտք է կարողանայ ճիշտ որոշել հաս ու չհասի աստիճանը, հակառակ դէպքում եկեղեցական օրէնքով անթոյլատրելի պսակը կարող է թոյլատրելի հրատարակուել, և՛ ընդհակառակը. քահանաներին այդ աշխատանքը դիւրացնելու համար հեղինակը իր գրքում բազմաթիւ օրինակներ է առաջ բերում, որոնց մէջ ամենակրնճոտ դէպքերն անգամ քննուած և պարզուած են:

Ամուսնութեան մասին պրելով՝ չէ կարելի լուծեամբ անցնել և՛ այն տեսակի ամուսնութիւնը, որ այնչափ տարածուած է երոպական երկրներում, այն է՝ քաղաքացիական պըսակը. և հ. Ղլտճեանը (որքան յիշում ենք, դա առաջին փորձն է հայ գրականութեան մէջ) համառօտ պատմական տեղեկութիւն է տալիս այդ խնստիտուտի մասին. իհարկէ՝ խնդիրը մանրամասնօրէն ուսումնասիրելու համար պէտք է դիմել երոպական գրականութեան յայտնի աղբիւրներին (Ռուսաստանում Н. С. Суворова: «О гражданском бракѣ», 1887.):

Հեղինակը գրքի վերջում կցել է իբր յաւելուած թարգմանօրէն ոռւսաց պետական օրէնքները ամուսնութեան մասին. մեր կարծիքով աւելի նպատակայարմար կը լինէր, եթէ օրէնքի բառացի թարգմանութեան փոխարէն հ. Ղլտճեանը մատչելի լեզուով փոխադրէր ոռւսաց ամուսնական իրաւունքի էական սկզբունքները, որ թէ հասկանալի կը լինէր հայ ընթերցողի համար, և թէ ինքը այնքան աշխատանք իղուր չէր վաճառի ոռւսաց օրէնքի ծանր, դժուարամարս թարգմանութեան վրայ. գրեթէ իւրաքանչիւր յօդուածն ընթերցողը պէտք է մի քանի անգամ կարդայ, որ հասկանայ նրա ճիշտ իմաստը (էջ. 130, յօդ. 66 կայլն), և վերջապէս հայոց լեզուն օրէնքին

յատուկ կարճ և դիւրըմբռնելի ոճ տակաւին չէ մշակել, որ կարելի լինէր սահուն թարգմանել բնագրից:

Յաւելուածի մէջ կան հին և չգործադրուող օրէնքներ (էջ 142, յօդ. 165, մ.մ. I և II):

Գրքի վերջին բաժինը նուիրուած է ամուսնական դատաւարութեան, մեղանում ամուսնալուծական գործերի քննութիւնն ունի շատ թերի կողմեր, որոնք սակայն բոլորովին շեշտուած չեն հեղինակի աշխատութեան մէջ. նա միայն արձանագրում է այն, ինչ որ աւանդաբար կատարուել է և մինչև այժմ կատարում է առանց քննութեան առնելու, որքան հայոց հոգևոր ատեաններում ընդունուած ձևը համապատասխան է ժողովրդի ներկայ կացութեան պայմաններին և դատաւարական հիմնական սկզբունքներին. բացի դրանից՝ չէ կարելի առանց նկատողութեան թողնել հեղինակի հետեւալ սխալ դատողութիւնները. հ. Ղլտճեանի կարճիքով քննիչը ի դէպս, եթէ մեղադրեալը ժխտում է իր դէմ եղած մեղադրանքները, իրաւունք ունի պահանջել, որ նա իր անմեղութիւնն ապացուցանող վկաներ ցոյց տայ (էջ 216). ուրեմն՝ եթէ Մարկոսը մեղադրում է գողութեան մէջ Կիրակոսին, այդ վերջինը չընդունելով իր վրայ յանցանքը՝ պարտական է վկաներով հաստատել, որ ինքը գողութիւն չէ արել...) այդ սկզբունքը հակառակ է դատաւարութեան տարրական պահանջներին. մեղադրողից պահանջում է նախ և առաջ, որ նա իր մեղադրանքը հաստատէ դրական փաստերով. դրանից է կախուած ամբաստանեալի մեղաւոր կամ անպարտ ճանաչելու կարելիութիւնը. այստեղ յանցանքը ապացուցանելու ծանրութիւնը (onus probandi) ամբողջապէս ընկնում է մեղադրողի վրայ. վկայի պարտականութիւնն է իրան յայտնի և իր աչքերով տեսած դրական փաստերի վկայութիւնը տալ առանց դատողութիւններ անելու բացասական հանգամանքների մասին. օր.¹ նրա վկայութիւնը նշանակութիւն չունի օրէնքի տեսակէտից, եթէ նա շատանայ հաստատելով, որ ինչպէս իրան յայտնի է՝ Կիրակոսը չէ գողացել Մարկոսի իրերը. ուրեմն՝ աւելի ուղիղ կը լինէր, եթէ հ. Ղլտճեան այսպէս ասէր. «Քննիչը առաջարկում է (և ոչ պահանջում է) մեղադրեալին, որ նա իր վկաներին ցոյց տայ ի հերքումն իր դէմ յարուցած մեղադրանքի: Քննութիւնը աւարտելուց յետոյ քննիչը հրաւիրում է իր մօտ մեղադրեալին, կարգում է նրա մօտ ծայրէթծայր ամբողջ գործը, վերջին անգամ նրանից բացատրութիւն է առնում և ապա արձանագրութիւն կաղմելով, որ մեղադրեալին կարդացել է ամբողջ գործը, վերջինը ուղարկում է կոնսիստորիա (էջ. 217). այս կարգն է հրահանգում հ. Ղլտը-

ճեանը. մնում է անբացատրելի թէ ինչո՞ւ միայն մեղադրեալին է կարդացուում գործը և ոչ երկու կողմերին. չէ՞ որ մեղադրողը, ինչպէս և մեղադրեալը հաւասարապէս շահագրգռուած են իրանց գործի վերջնական վճռով, ուրեմն և հաւասար իրաւունքներ պիտի վայելեն մինչև գործի քննութեան վախճանը:

Պատահում են դէպքեր, ասում է հ. Ղլտճեանը, երբ ամուսնու անբարոյականութիւնը ապացուցող փաստերը կամ իսպառ չեն որոշուում և կամ խիստ դժուար. այսպիսի պայմաններում հեղինակը առաջարկում է շրջել մեղադրեալին լաւ ճանտչող ընտանիքների տները, հարցումներ տալ մեղադրուողի բարոյականի նկատմամբ, իմանալ՝ կը ցանկանայի՞ն արդեօք այդպիսի մի անձի հետ մօտիկ ծանօթութիւն ունենալ, իրանց տունը թողնել, երթ ու գալ ունենալ ևայլն: Այդպիսի համաճարակ խուզարկութեան (повальный обыскъ) կարեւորութիւնը հ. Ղլտճեանը պաշտպանում է՝ յենուելով քաղաքացիական դատավարութեան 229-րդ յօդուածին (XVI հատ, II մ.): Նախ՝ այդօրէնքը, այժմ՝ արդէն վերացած, ոչ մի կապ չունի ամուսնական դատավարութեան հետ. նա գործադրուում էր քաղաքացիական պրոցեսսում միայն այն տեղերում, ուր տիրում են դատաստանական հին, նախարեֆորմեան կարգեր: Բացի դրանից՝ հիմնովին սխալ է հ. Ղլտճեանի կարծիքը, իբր քննիչը ամուսնական գործերում իրաւունք ունի ինքնաբերաբար, առանց կողմերի մասնակցութեան, ամուսնական անհաւատարմութիւնը ապացուցող փաստեր որսալ համաճարակ խուզարկութեան միջոցով. այդպիսի փափուկ խնդիրներում շատ վտանգաւոր է վճռական նշանակութիւն ընծայել դէսից-գէնից հաւաքած կարծիքների, որոնց մէջ ճշմարտութիւնը բամբասանքի և անձնական թշնամութեան հետ խառնուած՝ կարող է աւելի բողբոջել, քան պարզել ամուսնական գործերի իսկական աստաւը. քննիչը պարտական է արձանագրել միայն փաստերը, որ ներկայացնում են երկու շահագրգռուած կողմերը, առանց իրան թոյլ աալու գաղտնի, ոստիկանական միջոցներով կողմնակի ապացոյցներ հաւաքելու:

Վերջում հարկ ենք համարում նկատելու, որ գրքի լեզուն տեղ-տեղ ծանր է. աչքի են ընկնում գոեհկաբանութիւններ և անյարթ դարձուածքներ. եթէ գիրքը չունենար վերոյիշեալ պակասութիւնները, որոնք ցոյց են տալիս հեղինակի մասնագիտական անպատրաստութիւնը, նա կարող էր ծառայել իբրև օգտաւէտ հրատարակութիւն ժողովրդական ընթերցա-

նութեան համար. դա է մեր վերջնական կարծիքը հ. Ղլտճեանի աշխատութեան մասին:

Յ. Ս.

ՆՈՐ ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳՐՔԵՐ

- 1) Արշակ Աթայեան՝ «Միւրոյ-Հովիտը», հրատ. Թիֆլ. Հրատ., Ընկ., 1904, Թիֆլիզ, գ. 3 կ.:
- 2) Erwand Ter-Minassiantz: Die Beziehungen der Armenischen kirche zu den syrischen-bis zum ende des 6. Qahrhunderts. 1904, Leipzig.
- 3) Բժ. Վահան Արծրունի՝ «Խոլերայի մասին», 1904, Թիֆլիզ, գ. 15 կ.:
- 4) Միլս. Իւշկիւիչ՝ «Տեսակցութիւն», Թարգմ. Ա. Գրիգորեան, 1904, Թիֆլիս, գ. 10 կ.:
- 5) Սէյլան՝ «Լէօն-Կայսր», 1904, Ալէքսանդրապօլ, գ. 20 կ.:
- 6) Յովակիմ Սօլովեան՝ «Ղօնաղլուղս մնաց», վոդըվիլ, Բ. տպ., 1904, Թիֆլիզ, գ. 20 կ.:
- 7) Բժ. Լ. Մ. Մօնին՝ «Նուէր Մննդկաններին», փոխ. դ-ր Վ. Ա., 1904, Թիֆլիզ:
- 8) Դր. ք. Պետրով՝ «Բարի սերմեր», Թարգմ. Մամբրէ վարդապետ, 1904, Վաղարշապատ, գ. 10 կ.:
- 9) Պր. Հովսէփ Պեդերսըն՝ «Նպաստ մը հայ լեզուի պատմութեան», Թարգմ. հ. Գարեգին Գարանֆիլեան, 1904, Վիեննա, գ. 1,25 ֆր.:
- 10) Զիւանու «Բնարը», Բ. հ., 1904, Վաղարշապատ, գ. 50 կ.:
- 11) Բժ. Գ. Սարգսեանց՝ «Օգտակար և ֆինասակար միկրոբներ», «Օդի փողին», (նկարներով), 1904, Թիֆլիս, գ. 15 է.:
- 12) Գէորգ Ղասապեան՝ «Դալուստի և Շուշանիկի պսակուելը», 1904, Ալէքսանդրապօլ, գ. 12 կ.:
- 13) Լ. Անդրէէն՝ «Անդունդը», Թարգմ. Սիմ. Բարիեան, 1904, Ս.-Պետերկուրգ, գ. 10.:
- 14) В. Папазянъ: 1) «Лур-да-луръ», 2) «Нагой дerviшъ», пер. В. и С. Бабиянъ, 1904, Симферополь, ц. 12 к.
- 15) Եզնիկ քահ. Ալիսաղեանց՝ «Զեռնարկ ծաղկահատութեան կամ ծաղկի պատուաստման», 1904, Թիֆլիս, գ. 10 կ.:
- 16) Լէօ՝ «Ս. Մեսրոպ», Թիֆլիս, գինն է 75 կ.: